

Co je a kde se vzalo

MĚNÍCÍ SE VZDĚLÁVÁNÍ PRO MĚNÍCÍ SE SVĚT

Náš lidský svět se mění rychleji než kdykoli předtím. Žijeme v globální vesnici s ohroženou stálostí klimatu, ale s novými nervovými soustavami televize a internetu. Žijeme v době, kdy i konzervativní americký prezident oficiálně připustil, že je to lidská činnost, co přispívá k nebezpečným změnám v zemské biosféře, a popové hvězdy show byznysu jsou tváří v tvář bídě Afriky médii etablovány jako partneři nejmocnějších politiků. Učitel má úkol náročnější než kdy dřív – připravovat děti nikoli pro takový svět, jaký známe, ale pro svět, kde budou muset čelit dnes těžko předvídatelným situacím.

V informačních technologiích jsou rozsah i rychlost změn zjevné. Méně zřejmé jsou v oblasti environmentálního poznání a společenského vývoje – zejména v souvislosti s globalizací. Ale i tady jsou změny obrovské a rychlé; jako ostatně ve všech oborech. A děti v tomto světě? Mají kolikrát lepší faktické znalosti než dospělí. Takže nám vlastně nezbývá nic jiného, než snažit se spíš než rychle zastarávající vědomosti jim předávat především hodnoty, které uznáváme, vést děti k lásce k poznávání a k odvaze řešit problémy nepřetržitým hledáním dobrých alternativ, k „brainstormingu“ na každém kroku, k pěstování přátelské spolupráce...

Vystačíme při tak radikální změně situace se vzdělávacím systémem, který zakládala Marie Terezie v 18. století? Za odpověď můžeme považovat změnu, která nastává od školního roku 2005/2006: Poprvé v historii českého školství se otevírá ředitelům, učitelům a třeba i přátelům jednotlivých základních škol příležitost podílet se na vytváření vlastního školního vzdělávacího programu. K naplňování reformy existuje řada inspiračních zdrojů. Seznámíme vás se třemi jejich okruhy. Především jsou to různé alternativy moderní pedagogiky, dále dynamicky se vyvíjející ekologická výchova a globální výchova. Na dalším obzoru pak objevujeme vzdělávání pro udržitelný rozvoj.

Jiná pedagogika

V létě 1999 se skupina rodičů, mezi nimi pár pedagogů, na Vysočině setkává s „jinou“ pedagogikou. Program prázdninového pobytu s dětmi ve středisku ekologické výchovy Chaloupky obohatil o několik seminářů pro dospělé Pavel Kopřiva ze Společnosti pro mozkově kompatibilní vzdělávání.

Stačily dvě dvouhodinové lekce, aby zanechaly trvalé pozitivní následky. Takový kontrast s tím, co znají z vlastní zkušenosti dnešní dospělí! I jednoduché uvědomělé vyzkoušení, jaký mají průběh emoce, stačilo, aby se dalo využívat k citlivější výchově dětí, k lepšímu vycházení s lidmi v běžném životě i k efektivnějšímu profesnímu sebevzdělávání.

„Jak to, že zase nemáš domácí úkol? Cožpak je to taková práce napsat jedno cvičení? Jenže ty myslíš na všechno jiné, jen ne na učení. Ty jsi ale lajdák! Co z tebe bude? S takovými známkami se nikam nedostaneš!“ Výroky celkem důvěrně známé z mnoha rodin i tříd uvádějí členové Společnosti pro mozkově kompatibilní vzdělávání jako příklad neefektivní komunikace. Dobře míněné výchovné snaže dal dospělý špatnou formu. Představme si sami sebe na místě dítěte vystaveného takovým výčitkám a vnímejme své pocity. Budeme se cítit otrávení, ponížení nebo vztekli, možná se budeme bát. Zkrátka budeme prožívat negativní emoce, a to znamená, že učitel nebo rodič, který nás chtěl přimět, abychom dosáhli lepších

výsledků, těžko něčeho dosáhl. Použil možná věty odposlouchané z vlastního dětství, neuvědomil si, že tato slova se míjí účinkem. Možná, když na to příště pomyslí v okamžiku, kdy zjistí, že dítě nemá domácí úkol, jen se prostě zeptá klidným tónem: „Co s tím uděláš?“ Účinek určitě nebude horší než série podrážděných výčitek. Někteří lidé ovšem dovedou dobře komunikovat, aniž by se to museli vědomě učit – pravděpodobně měli to štěstí, že účinnější styl odposlouchali už od dětství v rodině.

Někteří aktivní lidé, kteří „věděli“, měli kontakty a informace, využili deseti let po sametové revoluci, kdy se všem a všemu pootevřela dvířka ke svobodě formální i duševní. Platilo to pro všechny obory, tedy i v pedagogice. Zpočátku bez valné státní podpory, někdy dokonce i bez úřední benevolence a občas i za cenu osobního odříkání, rozvíjeli a pokoušeli se podobně jako Pavel Kopřiva prosazovat lepší alternativy a větší různorodost. Hledali, co to vlastně znamená učit lépe, ve vlastní praxi zkoušeli, jak na to, snažili se šířit své poznání... Vznikala seskupení jako Přátelé angažovaného učení, Kritické učení a jiná. Sdílely se zkušenosti; jak se rozvíjel internet, šlo to snáze. Ale přece jenom není nad osobní zkušenost s „jinou“ pedagogikou.

Kniha s vůní

Ze setkání na Vysočině v létě 1999 si někteří odvezli knihu lehce očazenou po menším požáru. K výtisku Integrované tematické výuky tak dodnes pro ně patří zvláštní příjemná vůně dýmu. Knihu napsala americká pedagožka Susan Kovaliková, která pro svou vzdělávací metodu využívá moderní vědecké poznání, jak funguje mozek.

V nejstručnější podobě postihují pedagogické principy autorky názvy kapitol: Nepřítomnost ohrožení, Smysluplný obsah, Možnost výběru, Přiměřený čas, Obohacené prostředí, Spolupráce, Okamžitá zpětná vazba, Dokonalé zvládnutí.

Poslední kapitolu začíná Susan Kovaliková slovy: „Rozsah změny, kterou potřebuje náš vzdělávací systém, je vpravdě nesmírný. Je nepravděpodobné, že by toho škola mohla dosáhnout jedním skokem. Na druhé straně, než skočíme, je třeba mít před sebou jasný obraz doskočiště.“ Má na mysli školství v USA. Jak v úvodu ke knize napsala předsedkyně Společnosti pro mozkově kompatibilní vzdělávání psycholožka Jana Nováčková, ve Spojených státech byl v roce 1840 zaveden tentýž pruský model vzdělávání, který v rámci svých reforem u nás zavedla Marie Terezie a který s nevelkými změnami zde vlastně máme dodnes...

Knihu Susan Kovalikové vydalo v roce 1995 kroměřížské vydavatelství Spirála - Pavla Kopřivy. „Přáním těch, kteří pomohli knize o integrované tematické výuce v naší zemi „na svět“, bylo nabídnout alternativu ke stávajícímu systému výchovy a vzdělávání, podnítit veřejnost k přehodnocení zaběhnutých názorů a hlavně – posílit ji v přesvědčení, že to opravdu jde jinak,“ shrnuje vydavatel. „Možná máte pochybnosti... Zkušenost jasně říká, že k přesvědčení, zda je něco dobré nebo ne, nedojdeme mudrováním, ale vlastní praxí – tím, že to zkusíme, ze všech stran zkoumáme, klademe si otázky a hledáme na ně odpovědi.“

Špatné by bylo nechat se ovládat strachem ze změn. Jde přece o to, že bereme věci více do vlastních rukou...

Čekání na reformu

V témže roce 1999 vznikla SKAV – Stálá konference asociací ve vzdělávání. Neformálně se v tomto sdružení scházely občanské iniciativy, které se zasazovaly o změny ve vzdělávání. „Společnost, zdevastovaná po mnoha stránkách, včetně hodnot a jasného rozpoznávání svých priorit (naléhavým aktuálním problémům se dává stále přednost před vytvářením dlouhodobých vizí a koncepcí), v první dekádě svého svobodného fungování nevěnovala

zdaleka takovou pozornost oblasti vzdělávání, jak by lidé angažovaní v této oblasti očekávali,“ říká se k okolnostem vzniku sdružení ve sborníku SKAV.

Na půdě sdružení se mohli pedagogové scházet a vzájemně se informovat. Postupně začali společně formulovat stanoviska k oficiálním dokumentům a dění ve školství a také realizovat pravidelná setkání sdružených asociací, odborníků ve školství, zástupců MŠMT a krajů.

V srpnu 2003 je SKAV zaregistrována jako občanské sdružení. Právní subjektivita jí umožňuje zapojit se do připomínkových řízení MŠMT, a touto cestou pokračovat v úsilí o prosazování progresivních změn ve školství. Je snazší komunikace mezi pedagogickými iniciativami, neziskovým sektorem, státní správou, samosprávou a veřejností. SKAV také provozuje webovou stránku skav.cz, kde se najdou příspěvky z kulatých stolů, například o dalším vzdělávání učitelů, o evaluačních procesech od Karla Rýdla, o úrovni žáků u nás a ve světě, o hodnocení žáků Jany Nováčkové, o možnostech financování. Členská základna sdružení se rozšiřuje a SKAV vítá všechny asociace působící v oblasti vzdělávání, které by se rády podílely na pozitivním ovlivňování českého školství.

Mezi členy SKAV patří mimo jiné Asociace waldorfských škol ČR nebo Společnost Montessori, realizující alternativní vzdělávací systémy, které se, byť někdy s potížemi, staly už v 90. letech součástí našeho oficiálního vzdělávacího systému. Pestrost se tedy zvyšovala, pokud byla silná vůle jednotlivců a skupin. Základní školní vzdělávání také mělo možnost volit mezi několika vzdělávacími programy centrálně schválenými MŠMT - Základní škola, Obecná škola a Národní škola.

Žehrání, že příliš dlouho trvá, než u nás přichází na řadu skutečná reforma školství, je pochopitelné. Ale desetiletí po návratu demokracie se jen zdánlivě nic neděje. Učitelé, rodiče i úřady si zvykají na přirozený společenský vývoj, šíří se informace a poznatky, které byly donedávna téměř nedostupné. Myšlenky mohou krystalizovat, aby reforma školství byla založena na pevnějších základech. Jedním ze silných inspiračních zdrojů inovací jsou právě lidé, kteří se scházejí na půdě SKAV.

Jak se s moderní pedagogikou a jejími různými alternativami postupně seznamuje více lidí, rozšířený obzor a prohloubené znalosti prosakují celou společností odzdoła nahoru a odshora dolů, od učitelů a rodičů po úředníky a politiky s rozhodujícími pravomocemi. Situace uzrává.

Bílá kniha

Prvním oficiálním krokem k reformě byla příprava Bílé knihy - Národního programu rozvoje vzdělávání v České republice. MŠMT ji vydalo v roce 2001, na základě usnesení vlády z roku 1999. Bílá kniha je, obdobně jako v jiných zemích, strategický vládní dokument, vize rozvoje vzdělávací soustavy ve střednědobém horizontu. Vznikla na základě analýz českého školství provedených našimi i zahraničními odborníky, opírá se i o zkušenosti zemí OECD. Příprava prošla veřejnou diskusí vyhlášenou MŠMT.

Členové SKAV vyslovili v listopadu 2000 zpracovatelům Bílé knihy uznání: „Široký proud původně lokálních inovativních trendů 90. let a shora iniciované reformní snahy opírající se o zkušenost Evropy a světa se v České republice skutečně potkaly - díky poctivému přemýšlení a naslouchání obou stran - a vytvořily tím historickou šanci... Bílá kniha odráží totiž nejen současné evropské a světové trendy. Evidentně rezonuje i s deseti lety našich živých a stále silících transformačních snah zdola. Inovativní snahy tímto dostávají formu systému a systematické podpory... Významná je zde například autonomie školy a s ní nutně provázaná evaluace a autoevaluace školy, vnitřní proměna školy...“

Ztotožňují se s Bílou knihou, kde se proklamuje: „Škola musí usilovat o to, aby vzdělání mělo pro všechny žáky smysl a osobní význam. To vyžaduje nejen změny obsahu vzdělávání,

metod a forem výuky, ale i změnu klimatu a prostředí školy, které se projeví na více úrovních: v charakteru vztahu mezi učitelem a žákem, který by měl být založen na partnerství a vzájemném respektu, v důrazu na výchovnou funkci školy a rozvíjení interpersonálních a sociálních vztahů, v rozšíření příležitosti k aktivní a tvořivé činnosti, v utváření školní komunity jako modelu demokratické společnosti.“

Bílá kniha se, mimochodem, dobře čte: „Žijeme v době prudkých a obtížně předvídatelných společenských změn, které se netýkají jen naší země. Vedle nenápadných, ale pronikavých, změn podmínek každodenního života – technických, politických, společenských i lidských – jsou tu velké procesy evropské i globální, jež nutně ovlivňují postavení i poslání vzdělávacích soustav, výchovy a veškerého učení se vzdělávacím záměrem. Stanovení dlouhodobé strategie vzdělávání a výchovy pro českou společnost tedy vyžaduje i hlubší *teoretický rámeček*: výchozí představu o *povaze člověka jako osoby a jejího vztahu k lidské společnosti a přírodnímu řádu*. Teprve tento širší pohled dovolí jasně formulovat cíle a priority vzdělávací soustavy a poskytnout také hlavní argumenty pro volbu konkrétních cest a nástrojů jejich realizace...“

Zrání vzdělávacích programů

Nastaly čtyři roky práce a diskusí. Během nich se připravuje nový školský zákon, kterým má být závazně stvrzena reforma. Současně se pracuje na rámcových vzdělávacích programech, které nahradí závazné standardy vzdělávání a otevřou větší prostor pro všechny. Proces garantuje MŠMT, osobně ředitel odboru předškolního, základního a základního uměleckého vzdělávání Karel Tomek.

Iniciativy spolupracující v rámci SKAV se už v roce 2001 shodly na tom, že „otevření prostoru pro vlastní tvorbu školního vzdělávacího programu je nezbytným nástrojem pro realizaci Bílé knihy“. O návrhu Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání (RVP ZV) kriticky přemýšlejí, nicméně soudí, že má vše, co je potřeba: „Vzdělávací cíle, cílové kompetence, věcný obsah učiva, potřeby žáků (talentovaných, zdravotně postižených atd.), učební plán, podmínky pro vzdělávání, evaluace a zásady pro zpracování školního kurikula.“

Jedna z ostrých veřejných diskusí k vývoji, zavádění a vyhodnocování RVP ZV proběhla na jaře 2004 na výroční konferenci SKAV. Sjelo se na ni přes osmdesát zástupců pedagogických iniciativ z celé republiky, přišli zástupci ministerstva, výzkumných ústavů i některých pedagogických fakult. Diskutovalo se už o třetí verzi RVP ZV. Velká změna nastala v chápání cílů vzdělávání. Prioritou se namísto znalostí stávají klíčové kompetence. K nim by mělo vzdělávání postupně směřovat. Výrazným předmětem diskusí byla také průřezová témata, která mají procházet celým vzdělávacím obsahem.

Jak se uvádí v záznamu z konference, například ředitel ZŠ Dr. Malíka v Chrudimi Zdeněk Brož se přimlouval za to, aby RVP vyhověly koncepci vyjádřené v Bílé knize a aby se autoři nelekli některých připomínek a míry autonomie a odpovědnosti svěřené školám. Doc. Eliška Walterová upozornila, že škola je v EU považována za jedinou instituci, která podporuje soudržnost společnosti. Proto by měla mít inkluzivní charakter. Je nutno změnit celou kulturu školy. Smyslem reformy je, aby každý žák mohl prožít pocit úspěchu. Zaznělo také: „Heterogenní nejsou jen žáci, ale i učitelé.“

Na jedné straně zazněly obavy, že učivo ve třetí verzi RVP je předimenzované, ale i námitky opačné. K tomu řekl Karel Tomek z MŠMT, že učivo rozhodně nemá zmizet, ale má být vyvážené tak, aby mohlo být dosaženo klíčových kompetencí. Kompetence učivo táhnou, v učivu je volnost větší. Směřování k osvojování klíčových kompetencí je závazkem státu, smlouvou s občany. Důležité bude rozhodnutí, jak má vypadat evaluační systém, který by podpořil kurikulární změnu a zachoval rodičům svobodu volby a školám autonomii. „Tato

slova by jistě všichni účastníci výročního zasedání SKAV podepsali. Teď ještě záleží na realizaci,“ zaznamenává Jana Hrubá ze SKAV. Je 13. květen 2004. Je ukončena veřejná diskuse k třetí verzi RVP. Na základě připomínek dochází k úpravám všech kapitol RVP a vzniká čtvrtá, konečná verze RVP ZV.

24. září 2004 schvaluje český parlament nový zákon o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání. Tím se stává realitou nejvýraznější česká školská reforma od dob Marie Terezie. Školský zákon začíná platit 1. ledna 2005.

Soustřed'me se na budoucnost!

Nyní, patnáct let po obnovení demokracie, se nejdůležitějšími postavami české školské reformy stávají ředitelé a učitelé. Školám se nebudou vnucovat, ba ani nabízet žádné „ministrské osnovy“, žádný konkrétní vzdělávací program. Základní školy od školního roku 2005/2006 připravují své vlastní školní vzdělávací programy na základě RVP ZV a o dva roky později už podle nich musí děti provádět do života v globalizovaném světě. Ředitelé a učitelé budou na vlastní kůži při tvorbě a realizaci školních vzdělávacích programů zakoušet to, k čemu mají v první řadě vést děti – je to kompetence k učení, k řešení problémů, kompetence komunikativní, sociální a personální, občanské a pracovní. Zaslouží si podporu rodičů a celé společnosti ve své snaze - za naše děti a za jejich budoucí životní příležitosti.

V květnu 2004 se v režii Přátel angažovaného učení a Asociace základního školství ČR sešli v Ostravě vedoucí pracovníci základních škol. Šéfredaktorka Učitelských listů Jana Hrubá pro titul článku o tomto setkání zvolila citát z příspěvku profesora Karla Rýdla: „Minulost už změnit nemůžeme – soustřed'me se na budoucnost!“

Vedle lidí ze státních institucí byli na setkání i praktici, kteří se podíleli na utváření reformy, ředitelé některých z 55 pilotních škol, kde se ověřovaly školní vzdělávací programy, i lidé ze škol, které všechno teprve čeká. Prezident spolupřádající AZŠ ČR Mgr. Karel Bárta zdůrazňuje, že „stojíme na začátku významné kurikulární reformy, ale rozhodně ne revoluce. Řada škol již několik let aplikuje nové poznatky z pedagogiky a psychologie.“ Důležité je předávání informací a výměna zkušeností. Řadu tipů učitelé nacházejí v Učitelských listech. Karel Tomek z MŠMT upozornil, že v evropských fondech je vyčleněna vysoká částka na další vzdělávání učitelů i grantové programy pro neziskové organizace. Připomněl také, že mnoho škol nabídek vzdělávání využilo, ale také se stávalo, že pedagogická centra rušila pro nezájem semináře například o týmové práci.

Prof. Karel Rýdl, předseda PAU, hovořil o tom, že světové kurikulární trendy jsou v českém RVP ZV ukotveny, ale záleží na tom, jak bude realizován: „Také jsme si před založením PAU a AZŠ mysleli, že je nemožné udělat věci, které jsou nevyzkoušené. Rychle jsme zjistili, že nejlepší a nejrychlejší cesta k uskutečnění takových věcí je začít je zkoušet...“

Ředitel pilotní školy Mgr. Karel Bárta podporoval názor, že součástí závazných dokumentů by neměl být modelový školní vzdělávací program. Důležité je podle něj, aby škola prošla procesem tvorby a vnitřní změny. Nyní, v létě 2005, také všichni mohou čerpat ze zkušeností pilotních škol. Informace jsou dostupné na internetových stránkách např. Výzkumného ústavu pedagogického, Učitelských listů, vzniká manuál s konkrétními příklady z Česka i ze zahraničí a se zobecněnými zkušenostmi.

Cílem základního vzdělávání už nejsou na prvním místě znalosti, ale zvládnutí klíčových kompetencí, jinak řečeno schopnost učit se (celoživotně), řešit (pružně a tvořivě) problémy, (efektivně) komunikovat, sociální a personální kompetence, občanské kompetence a dobré schopnosti pracovat v nějaké zvolené oblasti.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání vymezuje jako závazné už ne předměty, ale pouze devět vzdělávacích oblastí, které případně zahrnují více vzdělávacích oborů. Školy mají prostor pro integraci předmětů, pro změnu hodinových dotací. Další povinnou součástí základního vzdělávání tvoří průřezová témata. Jsou to okruhy aktuálních problémů současného světa, na něž by měly být děti připraveny do života.

Některé školy se určitě alespoň ze začátku budou víc držet tradičních zavedených způsobů. Jiné se možná chopí příležitosti a rychleji se budou samostatně profilovat a měnit. Obojí je možné. Každopádně ti, kteří se budou chtít měnit rychleji, jsou ještě méně svázáni než dosud.

Výhoda ekologické výchovy

„Ekologická výchova má náskok,“ říká ředitel střediska ekologické výchovy Sever Horní Maršov Jiří Kulich, „školy mají mít na základě pokynu MŠMT z roku 2001 vypracovaný školní plán ekologické výchovy. Na některých školách funguje skvěle. Je to zkušenost pro to, co školy v širším měřítku mají dělat nyní komplexně v rámci přípravy školních vzdělávacích programů. Školní plány ekologické výchovy jsou použitelné třeba jako obecné schéma.“

Školní program ekologické výchovy zahrnuje dlouhodobou část a konkrétní plán na školní rok. Garantem je koordinátor ekologické výchovy, ale program by měl být výsledkem týmové práce. „Škola může průřezové téma vedle prolínání jednotlivými předměty začlenit buď jako samostatný předmět, nebo - což je organizačně méně náročné - jako projekt či vícedenní kurs realizovaný přímo ve škole nebo ve specializovaném pracovišti, středisku ekologické výchovy,“ říká Jiří Kulich. Ve střediscích ekologické výchovy se nabízejí propracované pedagogické postupy s využitím her, praktických ukázek a atraktivních pomůcek.

Ekologická výchova se ale může uplatnit jednoduše i v rámci takových předmětů, jako jsou matematika, dějepis či hudební výchova, které tím získávají na „průřezovosti“ interdisciplinarity, celostním přístupu a také na zajímavosti pro děti. Existuje rovněž široká nabídka dalšího vzdělávání učitelů v oblasti ekologické výchovy, kde se dá načerpat praktická inspirace.

Možnosti ekologické výchovy ve školách představuje příručka Škola pro život, určená především pro školní koordinátory EVVO, kterou vydalo SSEV Pavučina. Kromě příkladů školních programů, využití ekologické výchovy v jednotlivých předmětech, popisů možností integrace obsahuje i teoretická východiska a některé důležité dokumenty.

Ekologická výchova může prostupovat celý provoz školy, nejen učivo. Programově se dá vylepšovat například zacházení s odpady, školními pozemky, energií, nakupovaným zbožím (recyklovaný papír, ekologicky šetné výrobky), ekologizovat provoz školní kuchyně. Vyšší formou je využívání školní Agendy 21, ekologického auditu, řízení školy s ohledem na životní prostředí podle systému EMAS, využívání školních indikátorů udržitelného rozvoje. Ekologická výchova dokonce může „vyzařovat“ ze školy do obce nebo spolupracujících institucí.

Mezi školy, které u nás tímto směrem snaží jít, patří například ZŠ Libice nad Cidlinou, ZŠ Na Valech v Litoměřicích, ZŠ Podomí, Ekogymnázium v Praze 10, SPŠ EB Břeclav, 4. ZŠ Jičín a mnohé další. Je docela pravděpodobné, že v průběhu dalších let toto směřování školy bude čím dál běžnější. Jak říká Aleš Máchal z Domu ekologické výchovy Lipka v Brně: „Bylo by pěkné dožít se časů, kdy ekologická výchova jako obor zanikne proto, že její principy budou přirozeně a důsledně obsaženy ve veškerém vzdělávání, výchově a osvětě.“

Kořeny ekologické moudrosti

Kořeny ekologické výchovy vycházejí například z aktivit na ochranu přírody v 19. století a z pěstování lesní moudrosti, skautingu a příbuzných činností. K počátkům ekologické výchovy v současném slova smyslu patřily v Československu dětské Hlídky na ochranu přírody organizované v časopise ABC Janem Čerovským.

V roce 1984, v době, kdy uplatňování ekologické výchovy považovala komunistická moc za ne příliš žádoucí, se podařilo Danuši Kvasničkové prosadit do oficiálních vysokoškolských skript vymezení výchovy k péči o životní prostředí. K dalším úspěchům jejího mnohaletého úsilí patřilo uplatnění učebních osnov a učebnic přírodopisu s výrazným ekologickým zaměřením na základních školách či předmětu Základy ekologie na středních školách.

Před rokem 1989 u nás působily také iniciativy s ekologicko-osvětovým dopadem, jako byl TIS – Svaz pro ochranu přírody a krajiny, posléze Český svaz ochránců přírody, Hnutí Brontosaurus a jeho Prázdniny s Brontosaurom, filmové festivaly Ekofilm a Týká se to také tebe, Prázdninová škola Lipnice, a také osobnosti, jako byl novinář Josef Velek.

Mezi učiteli sehrál příkladnou roli třeba milovaný Pan učitel Aleš Záveský, který plyně hovořil čtyřmi světovými jazyky. Přesto celoživotně učiteloval na základní škole v Prachaticích, kde založil v roce 1972 Stanici mladých ochránců přírody a o pět let později za pomoci svých odchovanců také první školní naučnou stezku u nás. Vše bylo tak dobře vymyšleno a provedeno, že dosud slouží jako středisko ekologické výchovy Dřípatka. Aleš Záveský byl rovněž hlavní postavou mezinárodního semináře o zřizování a využívání ekopedagogických ploch v roce 1987. A to už představovalo směřování k současnému propojení znalostního a praktického vzdělávání. „Byl vzácným příkladem člověka, jehož osobní, občanské i profesní postoje byly v dokonalé jednotě s každodenními skutky. Přísný a nesmírně náročný především na sebe, trpělivý a inspirující pro své spolupracovníky, neustále schopný obohacovat své zkušenosti o moderní přístupy a poznatky,“ vzpomíná Aleš Máchal.

Po návratu demokracie do země vzniká v 90. letech síť středisek ekologické výchovy, která spolupracují s obdobnými zahraničními institucemi a čerpají z jejich zkušeností, posléze vytvářejí Sdružení středisek ekologické výchovy Pavučina. Ekologická výchova je zakotvena od roku 1992 v zákonech o životním prostředí a v zákoně o ochraně přírody a krajiny a později v zákoně o informacích o životním prostředí. Vznikají první a druhý Státní program environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty a po zřízení krajů obdobné krajské dokumenty. Státní správa nese za ekologickou výchovu jasně vymezenou odpovědnost.

A to už je téměř současnost. Z popudu SSEV Pavučina vzniká síť škol cílevědomě rozvíjejících ekologickou výchovu M.R.K.E.V., obdobné aktivity organizuje Klub ekologické výchovy či sdružení Tereza. MŠMT a MŽP podporují ekologickou výchovu mimo jiné grantovými programy. „Česká ekologická výchova se dostala nepochybně na světovou špičku, stává se příkladem i předmětem, v němž např. v rámci rozvojové pomoci může Česko inspirovat ostatní,“ hodnotí dnešní situaci Jiří Kulich.

Trojí změna za padesát let

Ekologická výchova je obor, který prodělává zvlášť dynamický vývoj a jeho pojetí se výrazně proměňuje. Během posledních padesáti let došlo ke třem zásadním posunům paradigmatu: od ochrany přírody na konci padesátých a v šedesátých letech 20. století, přes péči o životní prostředí v sedmdesátých a osmdesátých letech až po současné zaměření na udržitelný rozvoj, jak o tom píše Aleš Máchal v úvodu svého Průvodce praktickou ekologickou výchovou.

Tento vývoj kopíruje globální proměny světa. Na počátku 60. let byly lesy ještě krásné a příroda na pohled mnohem panenštější než dnes. Mnozí ještě pamatují. Kulminující zátěž

z atomových pokusů nebyla vidět, stejně jako chemické znečištění, o němž se nemluvalo. Automobilismus a jeho infrastruktura byly v plenkách, domácí odpadky příroda ještě téměř zvládala vstřebávat. Rychle se pak měnila nejen viditelná situace, ale také poznání a veřejnost se začala víc zajímat o životní prostředí. To, co v demokratickém světě v 60. letech probíhalo přirozeně, u nás se šířilo pomalu a pokoutně.

Doteky s globální výchovou

Vraťme se na konec října 1989. Za pouhých pár dnů dojde v Česku k sametové revoluci, ale v Seči na Chrudimsku už se rodí významné impulsy pro „jinou“ pedagogiku, které by bez následující společenské změny nebylo možné plně využít. Začíná tu velmi zvláštní konference s neméně zvláštním názvem Touch – Doteky. Je komorní, schází se na ní jen něco přes třicítka lidí z několika zemí. A má překvapivý charakter i pro samotné účastníky – téměř žádné přednášky, při většině prezentací se účastníci navzájem ocitají v roli učitelů či žáků a absolvují cvičení a hry, jejichž pedagogický efekt pak rozebírají.

S odstupem času lze potvrdit, že význam konferencí nezávisí na počtu účastníků či odpřednášených příspěvků. Touch navodil v pravý čas na pravém místě vzájemné dotknutí řady inspirativních pedagogických proudů a stal se zřídlem nových přístupů a myšlenek (nejen) v české a (nejen) v ekologické výchově přinejmenším na následujících 15 let. Z hlediska celkové pedagogické reformy je asi nejpodstatnější, že díky Dotekům se v ČR poprvé objevili propagátoři globální výchovy – idea průřezových témat v rámcových vzdělávacích programech je vlastně skoro totéž co globální výchova v pojetí Davida Selbyho a Grahama Pikea.

Přínosné však bylo i setkání různých směrů zážitkové a dobrodružné pedagogiky z Rakouska, Německa, Velké Británie, České republiky a Nizozemí, setkání s propracovanými systémy výchovy o zemi. Earth Education autora Steva van Matrea z USA na Touch prezentoval Ian Duckworth z Británie, terénní ekologickou výchovu Lukas Laux z Bavorského lesa. V mezinárodní konfrontaci ukázkových programů velmi dobře obstály také ty domácí - Aleše Záveského, Aleše Máchala, lidí z hnutí Brontosaurus.

Inspiraci ze zahraničí v průběhu dalších dvou let doplnily například semináře Josepha Cornella a zejména Dennise Meadowse, další semináře globální výchovy s Davidem Selbym, výjezdy do Národního parku Bavorský les či do středisek ekologické výchovy v Británii a Nizozemí. Impuls nebyl významný jen pro Česko(slovensko). Dokazuje to skutečnost, že zároveň vzniká tradice těchto zvláštních konferencí. Touch postupně prošel Velkou Británií, Řeckem, Lotyšskem, Španělskem a v r. 1997 se zatím poslední vrací do ČR.

Z toho, co Touch zasel, vzniká spolupráce, a ta ústí v různé projekty a publikace ovlivňující pedagogickou praxi devadesátých let a začátku 21. století. Jmenujme alespoň tři pro pedagogickou reformu zásadní knihy o globální výchově: Globální výchova, Cvičení a hry pro globální výchovu 1 a 2, dále např. Meadowsův Fishbanks, nedávno vydané manuály Pojďme na to od lesa a Škola pro život, sborník simulačních her Hry a výchova pro trvale udržitelný život, projekt Škola pro udržitelný život. Programy inspirované globální výchovou, Earth Education či Dennisem Meadowsem se staly součástí výuky v řadě reformních škol a samozřejmě také ve střediscích ekologické výchovy.

Na přírodu se společenskými vědami

Konference OSN o lidském životním prostředí v roce 1972 doporučila připravit mezinárodní program ekologického vzdělávání s mezioborovým přístupem ve škole i mimo ni. Bělehradská charta o tři roky později definuje cíl takového vzdělávání: „Vytvořit světovou populaci, která si uvědomuje životní prostředí a s ním spojené problémy a zajímá se o ně, a

kteřá má znalosti, dovednosti, postoje a je ochotna jednotlivě pracovat a kolektivně řešit současné problémy a předcházet novým.“

Během následujících let ale pojem životní prostředí získal velmi široký obsah. Pro pedagogy ale začínalo být obtížné uchopovat tak komplexní problematiku. Konference OSN o životním prostředí a rozvoji v Riu de Janeiro v roce 1992 pomohla problém vyjasnit. Zavádí se další nový pojem: vzdělávání pro udržitelný rozvoj. Zabývá se jím kapitola 36 Agendy 21, která byla hlavním výstupem konference.

Od tohoto roku se začal šířit mezinárodní konsensus: Snaha o dosahování udržitelného rozvoje je v podstatě procesem učení.

Komise OSN pro udržitelný rozvoj v roce 1993 vyzývá vlády, aby začlenily cíle udržitelného rozvoje do osnov a učebních plánů na všech úrovních vzdělávání.

Na Mezinárodní konferenci o životním prostředí a společnosti v Thessaloniké v Řecku se v roce 1997 konkretizuje. Vzdělávání orientované na udržitelnost by se mělo soustředit na pojem občanství. Tradiční prvenství studia přírody má být vyváženo studiem společenských a humanitních věd. Žáci a studenti se musí naučit kriticky reflektovat své místo ve světě, uvažovat o tom, co udržitelnost znamená. Musí si osvojit předvídativé alternativní způsoby rozvoje a života, hodnotit alternativní představy, naučit se mezi nimi volit, jednat a vyargumentovat volby mezi alternativami. Musí se umět podílet na společenském životě, aby se tyto představy uskutečňovaly. Jde o proces utváření informované, zainteresované a aktivní populace. Je to současně příspěvek pro demokracii a mír.

Podle zprávy UNESCO Vzdělávání pro trvalou udržitelnost od Ria do Johannesburgu z roku 2002 je vzdělávání pro udržitelný rozvoj nová dynamická koncepce, která sdružuje nové vize vzdělávání a usiluje o schopnost lidí každého věku přijmout zodpovědnost za vytváření udržitelné budoucnosti. Následující Summit OSN o udržitelném rozvoji doporučil přijmout Desetiletí vzdělávání pro udržitelný rozvoj počínaje rokem 2005 a

Valné shromáždění OSN dekádu vyhlásilo. Hlavní vstup k informacím o aktivitách v jejím rámci představuje internetový portál UNESCO. A hned se začalo pracovat.

Nová evropská strategie

Evropská hospodářská komise OSN pověřila Pracovní skupinu pro vzdělávání k udržitelnému rozvoji, aby ve spolupráci s UNESCO vytvořila návrh strategie vzdělávání pro udržitelný rozvoj, aby byl využitelný jako flexibilní rámec pro podporu a prosazování vzdělávání a výchovy k udržitelnému rozvoji ve všech 55 členských zemích evropského regionu.

Stalo se a po dvou letech práce v březnu 2005 zasedání zástupců ministerstev životního prostředí a školství členských států EHK OSN na vysoké úrovni ve Vilniusu v Litvě oficiálně přijalo Strategii pro vzdělávání pro udržitelný rozvoj EHK OSN. Tato iniciativa přesahuje rámec evropského regionu a podle prohlášení představitelů UNESCO se dá očekávat, že se do značné míry využije jako vzor při přípravě obdobných strategií pro regiony Asie a Oceánie, Afriky i Jižní Střední Ameriky.

Česká republika se na návrhu této strategie podílela ve spolupráci ministerstev životního prostředí a školství, mládeže a tělovýchovy.

Strategie pro vzdělávání pro udržitelný rozvoj je adresována především vládám, které mají zajistit implementaci do národních vzdělávacích systémů. Dokument byl vypracován, aby především motivoval a poradil jak postupovat. Podle informace Jakuba Kašpara z ministerstva životního prostředí MŠMT připravuje návrh, aby Rada vlády pro udržitelný rozvoj zřídila svoji pracovní skupinu, která dostane za úkol připravit Národní strategii

vzdělávání pro udržitelný rozvoj. Pracovní skupinu povede MŠMT, spolupracovat bude zejména MŽP, ale také MK, MPSV a další, včetně nevládních neziskových organizací, akademické obce apod.

V první fázi implementace do roku 2007 se má provést revize: co už se dělá, co je vhodné pro vzdělávání pro udržitelný rozvoj, budou se stanovovat priority, identifikovat překážky. Významného pokroku by implementace v jednotlivých zemích měla dosáhnout do roku 2015, tedy ke konci Desetiletí vzdělávání pro udržitelný rozvoj. Podle komentáře ke Strategii na webových stránkách MŽP se očekává, že její uplatnění „bude mít příznivý dopad jak na obecnou vzdělanostní úroveň obyvatel ČR, tak na pochopení a aktivní integraci principů udržitelného rozvoje“.

Vzdělávání pro udržitelný rozvoj

Stojí za to citovat ze závěru Strategie pro vzdělávání pro udržitelný rozvoj: „Trvalá udržitelnost nemůže být nařízena shora. Je to společné zohlednění zájmů, názorů, norem a hodnot, a je tedy formováno dialogem mezi různými činiteli.“

Mezi zásadami vzdělávání pro udržitelný rozvoj se na prvním místě uvádí, že rozvoj udržitelné společnosti by měl být chápán jako „průběžný proces učení, zkoumající otázky a dilemata, kde se vhodné odpovědi a řešení mohou měnit s tím, jak rostou naše zkušenosti“. Jde o vzdělání pro všechny, které má podporovat transparentní, inkluzivní a zodpovědné rozhodování a účast veřejnosti na řešení věcí veřejných.

Vzdělání pro udržitelný rozvoj (VUR) rozšiřuje pojem ekologického či environmentálního vzdělávání, stále více řeší širokou škálu témat v oblasti rozvoje. Tento široký a komplexní pojem zahrnuje vzájemně propojené ekologické, ekonomické a sociální otázky. Mezi klíčová témata patří mimo jiné zmírňování bída, občanství, mír, etika, odpovědnost v lokálních a globálních souvislostech, demokracie a řízení, spravedlnost, bezpečnost, lidská práva, zdraví, rovnost pohlaví, kulturní rozmanitost, rozvoj venkova a měst, ekonomika, vzorce výroby a spotřeby, firemní odpovědnost, ochrana životního prostředí, hospodaření s přírodními zdroji a biologická a krajinná rozmanitost.

„Řešení tak různorodých témat vyžaduje holistický přístup,“ shodli se tvůrci této strategie, která prošla rozsáhlou diskusí. Volá se po systematickém, kritickém a kreativním myšlení v lokálních i globálních souvislostech. Vzdělávání pro udržitelný rozvoj představuje celoživotní proces, který má probíhat s pomocí školy, médií i dalších institucí. Vyžaduje i praktické životní zkušenosti. Velmi důležitý je partnerský přístup a spolupráce. Hraje tedy současně významnou roli při rozvíjení participativní demokracie, občanské společnosti.

Nelze ale podceňovat ani znalosti z tradičních učebních předmětů, které by se měly otevírat interdisciplinárnímu zkoumání situací z reálného života, ani znalosti o udržitelném rozvoji. Vzdělavatelé by neměli být pouhými přenašeči a vyučovaní pouhými příjemci. Děti i dospělí by měli při vzdělávání tvořit tým, v jehož rámci se vzájemně obohacují.

Důležité je rovněž, aby se vytvářely a šířily kvalitní vzdělávací materiály, pomůcky. V Česku je nyní k dispozici například multimediální pomůcka Zelený balíček především pro učitele a žáky 2. stupně základních škol. Dává důraz na formování nových hodnot u žáků a nový model chování ve školách, doma a ve společnosti spíše než na hromadění vědomostí o jednotlivých složkách životního prostředí. Orientaci v problémech podporuje například aktivita Dilemata, která nabízí k volbě různé možnosti řešení. Další pomůcky a programy vyvinula střediska ekologické výchovy a další organizace.

Předmětem změny musí být i samo vzdělávání, zdůrazňuje se ve Strategii. K tomu má dopomoci sdílení zkušeností, podpora dalšího soustavného vzdělávání pedagogů a také

výzkum. Vše mají podle Strategie UNECE podporovat národní vlády politicky i vhodnými finančními mechanismy.

Vzhůru do světa, který neznáme

Ústřední školní inspektorka Marie Kalábová reagovala na obavu pedagogů, jak to bude po zavedení vlastních školních vzdělávacích programů, když se například dítě přestěhuje. Odpověděla vlastním zážitkem ze Skandinávie. Takové otázky tam nikdo nerozuměl. Škola přece dělá všechno pro to, aby pomohla dítěti třeba z jiné země, divili se tamější učitelé.

A to by se dalo považovat i za krédo nastávajících změn v českém školství. Počínaje Bílou knihou, národním programem vzdělávání, přes rámcové vzdělávací programy až po školní vzdělávací programy a koneckonců i učební plány na úrovni jednotlivých předmětů, vše se utváří diskusí, participičně, otevřeně. Ministerští garanti spolupracují s pedagogy ze škol a reagují na jejich argumenty, ředitelé nebo koordinátoři školních vzdělávacích programů potřebují partnersky spolupracovat s celým učitelským sborem nebo i s ostatními zaměstnanci škol, s rodiči, přáteli. Učitel a dítě se mají podle nové vize rovněž měnit více v partnery, tvořit společně tým. Takový přístup ladí se vstřícnou pedagogikou moderních směrů, jakou zastává například Susan Kovaliková: „Pěstujte atmosféru důvěry a důvěryhodnosti.“

Nové rámcové vzdělávací programy, zdůrazňující klíčové kompetence, jsou pro takový přístup jistě vodítkem příhodným. Vzdělávání pro udržitelný rozvoj, jehož rámce a obsah se teprve rýsují a konkretizují, může českou školskou reformu dále obohatit. A naopak, bez reformy nelze rozvíjet vzdělávání pro měnící se svět.

Hana Kolářová

Spolupráce RNDr. Jirí Kulich, Středisko ekologické výchovy SEVER Horní Maršov

Základ tohoto textu vznikl v červenci 2005 a vyšel v Bedrníku 4/2005. Na http://www.pavucina-sev.cz/pdf/bedrnik_srpen_2005.pdf najdete obrázky k textu, další články k tématu, včetně didaktických a návodných. Bedrník, časopis pro ekogramotnost, je určen především pro učitele, ale i další zájemce o udržitelný rozvoj, životní prostředí a příbuznou tematiku.